

Nowatorstwo powieści-epopei „Wojna i pokój” Lwa Nikolajewicza Tolstoja

Emilia Ponisz

Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny, Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich
E-mail: emilia.ponisz@gmail.com

Tutor: dr Liliana Kalita

Uniwersytet Gdański, Wydział Filologiczny,
Instytut Rusycystyki i Studiów Wschodnich

Słowa kluczowe – *Lew Tolstoj, Wojna i pokój, gatunek, epopeja, powieść*

Wstęp

Od początku pracy nad *Wojną i pokojem* Lew Tolstoj nie chciał określać gatunku swojego utworu i protestował przeciwko nazwaniu go powieścią, poematem czy kroniką historyczną. Teoria literatury rozróżnia bowiem tylko dwa lub trzy gatunki epiki, a w tradycji rosyjskiej jest to powieść (роман), nowela (повесть) i opowiadanie (рассказ) (Чичерин, 1975). Termin powieść jako dłuższy fabularny utwór epicki operujący wielowątkowością (Sierotwiński, 1986) jest używany wobec *Wojny i pokoju*, ale zewnętrzne i wewnętrzne rozmiary utworu wychodzą poza granice tego gatunku. Tolstoj bowiem, nie odrzucając formy powieści mocno ją zmodyfikował i przeobraził.

Owoce jego pracy była zatem powieść o Wojnie Ojczyźnianej z 1812 roku, która pod każdym względem – walorów artystycznych, obszerności i ilości poruszanych w niej tematów, nie ma sobie równych w literaturze rosyjskiej, a nawet światowej. Wkrótce po tym, jak ukazało się jej pierwsze wydanie, zaczęto nazywać ją epopeją narodową (Gudzij, 1950). Oczywiście, Lew Tolstoj nie napisał epopei, która, zgodnie z definicją jest utworem wierszowanym. Jak twierdził sam autor, życie w wieku XIX było niemożliwe do opisania zgodnie z miarowym rytmem antycznego eposu. Ponadto wprowadził on w każdą warstwę swojego dzieła, zarówno językową, jak kompozycyjną i tematyczną, szereg nowatorskich cech, dokonując tym samym przełomu w gatunkowej klasyfikacji *Wojny i pokoju*. Dzięki temu można teraz podjąć próbę sprecyzowania specyfiki powieści-epopei.

Tematyka

Do jej powstania potrzebne było kluczowe wydarzenie z historii Rosji, dające możliwość nowego spojrzenia na panującą w państwie atmosferę, układ społeczny i ich ocenę. Aby dokonać takiej analizy, Tolstoj wybrał lata 1805–1812, czyli czasy bitew pod Austerlitz i Borodino. Powieść powstawała jednak wiele lat, w ciągu których sam autor ulegał zmianom wewnętrznym, przeżywał chwile szczęścia, doświadczał niepowodzeń, przeobrażeniom podlegało też oblicze świata, w którym pisarz żył. Częste zmiany pociągnęły za sobą poważny problem, jakim była trudność z wydzieleniem

jednego, głównego tematu, bo każdy kolejny etap pracy nad utworem wносił nowe, ważne zagadnienie, stanowiące krok naprzód nie tylko w rozwoju twórczości Tolstoj, ale również całej rosyjskiej literatury (Сабыров, 1959). Można stwierdzić, że przedmiotem powieści są losy narodu rosyjskiego w czasach wojen napoleońskich, co stało się również przyczyną uznania *Wojny i pokoju* za epopcję. Przedmiotu utworu nie można jednak uznać za jego temat, bo składa się on z wielu podejmowanych zagadnień, takich jak wewnętrzny układ państwa, jego ustroj społeczny, fakty polityczne, czy koncepcja historii. Nawet formalne określenie jednej, wiodącej myśli staje się tu problematyczne, bo o powieści-epopei Tolstoj powinno się mówić, że posiada ona *tematykę*, czyli system tematów i zagadnień, które, wzajemnie się ze sobą przeplatając, tworzą nierozzerwalną całość, a każda próba ich oddzielnej analizy jest po prostu niemożliwa. Zatem główną myślą utworu jest w tym samym stopniu sfera losów poszczególnych bohaterów, dzieje historyczne oraz życie całego narodu.

Szlacheckie salony i folwark, duchowe poszukiwania i sprawy państwowe, jednostka i zbiorowość są niezbędne, aby stopniowo pojmować prawdę nie tylko o jednej grupie społecznej, ale także o całym rosyjskim narodzie. Właśnie w tym celu Tolstoj wprowadził w treść *Wojny i pokoju* trzy główne myśli, organizujące tematykę całego utworu. Pierwszą z nich była kwestia narodu rosyjskiego, ukazanego w ważnym momencie dla historii Rosji. Wykorzystując temat wojny, prowadził również rozważania nad rolą i zadaniem rosyjskiej arystokracji, tworząc tym samym drugą najważniejszą myśl utworu. Wykazanie w jej postępowaniu wspaniałej prostoty i umiłowania ojczyzny, czyli wykorzystanie tak charakterystycznej dla jego twórczości „myśli ludowej”, wyraził jako trzecią, główną myśl, kreując konkretne postaci bohaterów pierwszo- czy drugoplanowych. Za pełne nowatorstwo uważa się to, że Tolstoj stworzył ściśle powiązane ze sobą trzy tematy, które nabierają czytelnego sensu i znaczenia tylko wtedy, gdy są rozpatrywane jako jedność (Пискунов, 1967).

Kompozycja

Najbardziej oczywistą „nowością” kompozycyjną było w *Wojnie i pokoju* kryterium ilości. Powieść-epopeja to utwór znacznych rozmiarów, wielowątkowy, w którym występują liczne postaci, a fabuła rozwija się na ogromnej przestrzeni, od rozległych terytoriów Rosji aż po Francję, przez ponad 20 lat. Centrum wydarzeń całej powieści staje się pole bitwy, a powstanie i zjednoczenie sił całego narodu stworzyło patetyczną atmosferę i nadało dziełu szczególnie wzniosły ton. Tym samym fundamentem na którym tworzona była powieść-epopeja był ważny moment w życiu narodu. Kolejnym nowatorskim elementem jest zabieg, z którego często korzystał Lew Tolstoj, a który obcy jest antycznemu eposowi. Są to komentarze odnoszące się do zdarzeń, rozważania etyczne, filozoficzne i moralne oraz analiza psychologiczna bohatera. Postacie w *Wojnie i pokoju* są silnie zindywidualizowane, każda z nich posiada własne cechy osobowe, które determinują jej działanie i życiowe wybory.

Na podstawie dwóch linii fabularnych (wojna – pokój), które ciasno splatają się ze sobą, autor swobodnie przechodził od opisu losów jednego bohatera do kolejnych postaci, od indywidualnych portretów do historycznych wydarzeń i masowych scen. Stworzył tym samym rozległe tło epoki, przybliżył rozmaite obrazy wojennej codzienności, carskiego dworu czy sztabu oddziału partyzanckiego i życia rodzinnego - od urodzenia aż do śmierci bohatera. W centrum powieści leży kronika życia trzech szlacheckich rodzin - Rostowów, Bołkońskich i Bezuchowów. Głównym zabiegiem stosowanym przez Lwa Tolstoj do zaprezentowania innych postaci, nakreślenia wagi czasu i łączenia tego, co ogólnie można określić jako „wojna” i „pokój”, była antyteza. Te kontrasty

stosował wszędzie, poczynając od przedstawiania bohaterów, historii (bitwa pod Austerlitz i bitwa pod Borodino), historycznych działaczy (Kutuzow – Napoleon). Ten zabieg wyraził już w samym tytule powieści. Miało być to uzasadnieniem połączenia tematu batalistycznego (wojna) i tematyki powieści rodzinnej (pokój), a także zaznaczeniem, że tytuł ten symbolizować będzie treść o wiele głębszą (Semczuk, 1987).

W całej kompozycji nie ma także nic przypadkowego. Opisy pejzażu i charakterystyka kolejnych postaci nie są nigdy samodzielną częścią epizodu. Najważniejszą rolę odgrywają w *Wojnie i pokoju* dialogi bohaterów, które, razem z dygresjami autorskimi w łatwy sposób mogą zostać przekształcone w formę dramatyczną. Aspekt ściśle określonego czasu i przestrzeni grają dla Tolstoja kluczowe role. Miejsca ważne dla niego to te, w których występuje bohater zbiorowy, czyli lud, któremu tak naprawdę poświęcona jest w pełni powieść-epopeja.

Język

Język i styl Lwa Tolstoja w narracji, monologach i dialogach nie jest ograniczony żadnymi ramami czy zasadami, oprócz ogólnych zasad gramatyki. Wprowadził on wiele elementów, dotychczas niespotykanych w literaturze. Mieszał on język rosyjski z francuskim, wprowadził galicyzmy i żargony. Korzystał z różnorodnych środków stylistycznych po to, aby w jak najbardziej obrazowy sposób przedstawić podejmowaną problematykę. Charakterystykę bohatera zamienił w dialogi, dzięki którym czytelnik poznaje daną postać. Ponadto Tolstoj wybrał takie formy wypowiedzi, które w najbardziej celny sposób odpowiadały przekazywanej myśli. Cechowały je prostota, lapidarność, konkretność i swoboda (Caбypов, 1959). Dopiero w momencie wprowadzenia w treść rozważań filozoficznych, etycznych czy psychologicznych słowa nabierały obszerniejszych znaczeń i stanowiły często metaforę lub alegorię. Autor, chcąc utrzymać *Wojnę i pokój* w konwencji powieści realistycznej, stosował różnorodne zabiegi określone mianem wielojęzyczności. Przejawiały się one nie tylko w prowadzeniu rozmów w języku rosyjskim i francuskim, ale również w przeplataniu potocznej mowy chłopów, a także słów, wyrażeń i zwrotów z żargonów charakteryzujących różne warstwy społeczne. Tym samym Lew Tolstoj poszerzył chronologiczne i społeczne granice języka, likwidując estetyczną „zaściankowość” języka literackiego (Caбypов, 1959).

Zakończenie

Lew Nikołajewicz Tolstoj w swoim procesie twórczym kierował się jedynie własnymi przekonaniem. Zainspirowany antycznymi eposami, stworzył dzieło, którego sam tytuł nosi w sobie siłę artystycznego wyrazu. Poprzez wprowadzenie nowatorskich jak na swoje czasy cech stworzył nowy gatunek, który nie rozwijał się do czasów rewolucji. *Wojna i pokój* stanowiła wtedy jedyny przykład powieści-epopei w rosyjskiej literaturze. W wieku XX zaczęto jednak doceniać rolę tego gatunku. Literatura radziecka bardzo mocno go rozpowszechniła, ponieważ powieść-epopeję uważano za najbardziej odpowiedni sposób przedstawienia ludu jako twórcy historii, tematu rewolucji, działań klasy robotniczej i budowy socjalistycznego społeczeństwa. Wielokrotnie wspomnianym przez rosyjskich literaturoznawców był przede wszystkim *Cichy Don* Michaiła Szołochowa. Jest to utwór, w którym indywidualny los bohatera ukazany jest w konwencji sagi rodzinnej, a życiowe decyzje i działalność polityczna Grigorija Mielechowa staną się metaforą losu narodu i kraju. Całe dzieło obfituje w opisy przyrody, a także przybliży czytelnikowi zwyczaje i ginące już tradycje Kozaków. Tłem dla wydarzeń jest przełom wieku XIX i XX, I wojna światowa i związane z nią próby stworzenia

państwa niepodległej kozaczyzny. Jednak utwór *Cichy Don* znacznie różni się od *Wojny i pokoju*, ponieważ jego tematem są rozważania o życiu człowieka, który nieuchronnie wpłątany jest w bieg historii, ale jego wybory i życiowa ścieżka na zawsze pozostaje jego własną, indywidualną, niezwiązaną z tym, jak dalej potoczy się historia kozaczyzny.

Literatura

Gudziej M., 1950. *Lew Tolstoj*, przeł. R. Radwiłowicza, Kraków.

Semczuk A., 1987. *Lew Tolstoj*, Warszawa.

Sierotwiński S., 1986. *Słownik terminów literackich*, Wrocław.

Чичерин А.В., 1975. *Возникновение романа-эпопеи*, Москва.

Пискунов В., 1967. *Советский роман-эпопея*, Москва.

Сабуров А. А., 1959. «Война и мир» Л.Н. Толстого. Проблематика и поэтика, Москва.

Krótką notką o autorze: studentka posiada tytuł licencjata filologii rosyjskiej na Uniwersytecie Jagiellońskim. Obecnie studentka studiów magisterskich. Realizuje pracę dyplomową na temat miejsca prozy kobiecej w najnowszej literaturze rosyjskiej.